Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

BUYUK IPAK YO'LIDA XIVA SHAHRINING TUTGAN O‘RNI

Ergashev Jahongir Yunus o'g'li
Buxoro davlat universiteti professori
tarix fanlari doktori (DSc)
Email: j.y.ergashev@buxdu.uz
https://orcid.org/0009-0000-5743-967X
+998934733638

Otanazarova Saida Gulom qizi
Buxoro davlat universiteti, talaba
Email: matkarimovan99@gmail.com
+998940370100
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20127819

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buyuk Ipak yo‘lining Markaziy Osiyo hududidagi muhim markazlaridan biri bo‘lgan Xiva shahrining tarixiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Xiva shahrining qadimiy karvon yo‘llari chorrahasida joylashgani, savdo aloqalarining rivojlanishidagi o‘rni, hunarmandchilik, me’morchilik va diplomatik munosabatlardagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Xorazm vohasining Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi geosiyosiy mavqei tarixiy faktlar va manbalar asosida ochib beriladi.
Kalit so‘zlar: Buyuk Ipak yo‘li, Xiva, Xorazm, karvon yo‘llari, savdo aloqalari, Ichan-qal’a, hunarmandchilik, Markaziy Osiyo, tarixiy shaharlar, madaniy meros.

Аннотация: В данной статье на основе научных источников анализируется историческое, экономическое и культурное значение города Хивы — одного из важных центров Великого шелкового пути в регионе Центральной Азии. Освещаются расположение Хивы на перекрестке древних караванных путей, её роль в развитии торговых связей, а также значение в ремесленничестве, архитектуре и дипломатических отношениях. Кроме того, на основе исторических фактов и источников раскрывается геополитическое положение Хорезмского оазиса в системе Великого шелкового пути.
Ключевые слова: Великий шелковый путь, Хива, Хорезм, караванные пути, торговые связи, Ичан-Кала, ремесленничество, Центральная Азия, исторические города, культурное наследие.

Abstract: This article analyzes the historical, economic, and cultural significance of the city of Khiva, one of the important centers of the Great Silk Road in Central Asia, based on scientific sources. The article highlights Khiva’s location at the crossroads of ancient caravan routes, its role in the development of trade relations, and its importance in craftsmanship, architecture, and diplomatic relations. In addition, the geopolitical position of the Khorezm oasis within the system of the Great Silk Road is revealed through historical facts and sources.
Keywords: Great Silk Road, Khiva, Khorezm, caravan routes, trade relations, Ichan-Qala, craftsmanship, Central Asia, historical cities, cultural heritage.

Kirish

Buyuk Ipak yo‘li qadimgi dunyoning eng muhim xalqaro savdo va madaniy aloqa tizimlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘l Sharq va G‘arb mamlakatlarini bog‘lab, iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy munosabatlarning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan [1]. Markaziy Osiyo hududi esa mazkur

yo‘lning asosiy strategik nuqtalaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, Xorazm vohasi va uning markazi bo‘lgan Xiva shahri karvon yo‘llari tizimida muhim o‘rin egallagan [2].

Tarixiy manbalarga ko‘ra, Xiva shahri qadimdan Eron, Volgabo‘yi, Dashti Qipchoq va Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalarini amalga oshiruvchi markaz vazifasini bajargan [3]. Xiva geografik jihatdan Amudaryo quyi oqimida joylashgani sababli karvon yo‘llari kesishgan hududga aylangan. Bu holat shaharning iqtisodiy taraqqiyoti va madaniy yuksalishiga katta ta’sir ko‘rsatgan [4].

Xiva shahri nafaqat savdo markazi, balki ilm-fan, hunarmandchilik va me’morchilik rivojlangan hudud sifatida ham mashhur bo‘lgan. Ayniqsa, Ichan-qal’a majmuasi va undagi tarixiy obidalar Buyuk Ipak yo‘li davridagi shaharsozlik madaniyatining yorqin namunasi hisoblanadi [5].

Metodologiya

Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiylik, qiyosiy tahlil, manbashunoslik va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston va xorijiy tarixchi olimlarning ilmiy asarlari, arxeologik ma’lumotlar, tarixiy hujjatlar hamda UNESCO materiallari asosiy manba sifatida qo‘llanildi [6].

Shuningdek, Xiva shahrining Buyuk Ipak yo‘lidagi o‘rniga oid tarixiy ma’lumotlar tahlil qilinib, ularning iqtisodiy va madaniy ahamiyati ilmiy asosda yoritildi. Tadqiqotda tarixiy voqealar ketma-ketligi hamda shahar taraqqiyotining bosqichlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Xiva shahri Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy tarmoqlaridan birida joylashgan muhim savdo markazi bo‘lgan [7]. Xiva orqali o‘tgan karvon yo‘llari Sharq mamlakatlarini Volgabo‘yi, Kavkaz va Rossiya hududlari bilan bog‘lagan. Bu yo‘nalish orqali ipak, paxta, gilam, zargarlik buyumlari va ziravorlar savdosi amalga oshirilgan [8].

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Xorazm vohasi orqali o‘tuvchi savdo yo‘llari miloddan avvalgi davrlardan boshlab faoliyat yuritgan. Ayniqsa, IX–XII asrlarda Xorazm iqtisodiy jihatdan yuksalib, xalqaro savdo markaziga aylangan [9]. Xiva esa keyinchalik Xiva xonligi davrida siyosiy va iqtisodiy markaz sifatida rivojlandi.

Shahar hududida karvonsaroylar, bozorlar va ustaxonalar faoliyat yuritgan. Bu esa savdo-sotiqning rivojlanishiga xizmat qilgan [10]. Xivada ipak matolar, gilamlar, misgarlik va kulolchilik mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Mazkur mahsulotlar Buyuk Ipak yo‘li orqali boshqa hududlarga eksport qilingan.

Xiva shahrining me’moriy obidalari ham Buyuk Ipak yo‘li madaniyatining muhim qismi hisoblanadi. Ichan-qal’a majmuasi, Ko‘hna Ark, Muhammad Aminxon madrasasi, Kalta Minor kabi tarixiy yodgorliklar shaharning savdo va madaniy markaz sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi [11].

1990-yilda Ichan-qal’a UNESCOning Butunjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Bu holat Xivaning jahon sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rnini xalqaro miqyosda e’tirof etilishiga sabab bo‘ldi [12]

Tahlil va muhokama

Buyuk Ipak yo‘li tizimida Xiva shahrining tutgan o‘rni Markaziy Osiyo tarixida alohida ahamiyat kasb etadi. Xiva qadimdan Sharq va G‘arb mamlakatlarini bog‘lovchi muhim savdo va madaniy markazlardan biri sifatida shakllangan. Shahar geografik jihatdan qulay hududda joylashgani tufayli karvon yo‘llari tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biriga aylangan [3]. Ayniqsa, Xorazm vohasining Amudaryo quyi oqimida joylashuvi savdo-sotiq rivojlanishi uchun tabiiy imkoniyat yaratgan. Bu hudud orqali Eron, Hindiston, Xitoy, Dashti Qipchoq va Volgabo‘yi hududlariga olib boruvchi savdo yo‘llari kesishgan [6]. Natijada Xiva nafaqat iqtisodiy markaz, balki siyosiy va madaniy aloqalar rivojlangan yirik shaharga aylangan.

Tarixiy manbalarda Xiva haqida ko‘plab ma’lumotlar uchraydi. Arab va fors geograflari Xorazmni rivojlangan savdo markazi sifatida ta’riflaganlar. Jumladan, al-Istaxriy o‘zining “Kitob al-Masolik val-

Mamolik” asarida Xorazmning savdo yo‘llari va bozorlari haqida muhim ma’lumotlarni qayd etgan [4]. Al-Maqdisiy esa Xorazm aholisining hunarmandchilik bilan shug‘ullanishi va xalqaro savdo aloqalari rivojlanganini yozadi. Ushbu manbalar Xivaning Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi iqtisodiy o‘rnini tasdiqlovchi muhim tarixiy dalillar hisoblanadi.

Xiva shahrining iqtisodiy taraqqiyotida savdo aloqalari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali turli mamlakatlardan karvonlar Xivaga kelib, o‘z mahsulotlarini ayirboshlaganlar [7]. Savdo jarayonida ipak matolar, qimmatbaho toshlar, ziravorlar, metall buyumlar, gilamlar va paxta mahsulotlari asosiy o‘rin tutgan. Xiva bozorlari o‘z davrining eng rivojlangan savdo markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda Sharq va G‘arb savdogarlari uchrashgan. Ayniqsa, Xivaning Rossiya bilan savdo aloqalari XVIII–XIX asrlarda yanada rivojlangan [10]. Rossiyadan metall buyumlar, qurol-yarog‘ va sanoat mahsulotlari olib kelingan bo‘lsa, Xivadan paxta, ipak va gilam mahsulotlari eksport qilingan.

Shaharning iqtisodiy taraqqiyotida hunarmandchilikning o‘rni ham juda katta bo‘lgan. Xivada kulolchilik, misgarlik, yog‘och o‘ymakorligi, gilamdo‘zlik va zargarlik rivojlangan [8]. Hunarmandlar tomonidan tayyorlangan mahsulotlar sifati va bezaklari bilan boshqa hududlardan ajralib turgan. Ayniqsa, Xorazm gilamlari o‘zining murakkab naqshlari va tabiiy bo‘yoqlari bilan mashhur bo‘lgan. Ushbu mahsulotlar Buyuk Ipak yo‘li orqali boshqa mamlakatlarga olib chiqilgan va xalqaro bozorlarda yuqori baholangan. Hunarmandchilikning rivojlanishi shaharning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash bilan birga, aholi turmush darajasining oshishiga ham xizmat qilgan.

Xiva Buyuk Ipak yo‘lining madaniy almashinuv markazlaridan biri sifatida ham muhim rol o‘ynagan. Savdo karvonlari bilan bir qatorda turli xalqlarning ilm-fani, diniy qarashlari, urf-odatlari va san’ati ham bir hududdan boshqasiga tarqalgan [6]. Natijada Xivada ko‘p millatli va boy madaniy muhit shakllangan. Shaharda madrasa, masjid va kutubxonalar faoliyat yuritgan bo‘lib, ular ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Xivada yashab ijod qilgan ko‘plab olim va mutafakkirlar Markaziy Osiyo ilm-fani rivojiga salmoqli ta’sir ko‘rsatganlar.

Xiva shahrining me’moriy yodgorliklari ham Buyuk Ipak yo‘lining madaniy merosi sifatida katta ahamiyatga ega. Ichan-qal’a majmuasi o‘rta asr sharq shaharsozligining noyob namunasi hisoblanadi [5]. Ushbu hududdagi Ko‘hna Ark, Toshhovli saroyi, Juma masjidi, Muhammad Aminxon madrasasi va Kalta Minor kabi obidalar shaharning tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi. Ushbu me’moriy inshootlarning qurilishida sharq me’morchiligi an’analari va mahalliy uslublar uyg‘unlashgan. Bu esa Xivaning Buyuk Ipak yo‘li orqali turli madaniyatlar ta’sirida rivojlanganini ko‘rsatadi.

Xiva me’morchiligida diniy va dunyoviy inshootlar uyg‘unligi kuzatiladi. Masjid va madrasalar bilan bir qatorda saroylar, hammomlar va karvonsaroylar ham qurilgan [11]. Bu inshootlar shaharning iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o‘rin egallagan. Karvonsaroylar savdogarlar uchun dam olish va mahsulotlarini saqlash joyi vazifasini bajargan. Shu sababli Xiva Buyuk Ipak yo‘li tizimida xavfsiz va qulay savdo markaziga aylangan.

Xiva shahrining rivojlanishida Amudaryo havzasining roli alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Sug‘orma dehqonchilikning rivojlanishi iqtisodiy taraqqiyot uchun asos yaratgan [9]. Xorazm vohasida paxta, bug‘doy, meva va sabzavot mahsulotlari yetishtirilgan. Ushbu mahsulotlar savdo karvonlari orqali boshqa hududlarga olib chiqilgan. Dehqonchilik va hunarmandchilikning uyg‘un rivojlanishi shaharning iqtisodiy qudratini oshirgan.

Xiva siyosiy jihatdan ham Buyuk Ipak yo‘li tizimida muhim o‘rin tutgan. Xiva xonligi Markaziy Osiyodagi muhim davlatlardan biri sifatida qo‘shni mamlakatlar bilan diplomatik aloqalarni rivojlantirgan [10]. Ayniqsa, Buxoro amirligi, Qo‘qon xonligi, Eron va Rossiya bilan olib borilgan savdo-diplomatik munosabatlar Xivaning siyosiy mavqeini mustahkamlagan. Elchilar almashinuvi va savdo shartnomalari shaharning xalqaro maydondagi ahamiyatini oshirgan.

Xiva tarixida karvon yo‘llarining xavfsizligini ta’minlash masalasi ham muhim bo‘lgan. Savdo yo‘llari orqali o‘tuvchi karvonlarni himoya qilish maqsadida qal’alar va qo‘riqlash tizimlari tashkil

etilgan [3]. Bu holat savdo aloqalarining barqarorligini ta’minlagan. Savdogarlar uchun xavfsiz muhit yaratilgani sababli Xiva orqali o‘tuvchi karvonlar soni ortib borgan.

Buyuk Ipak yo‘li faqat iqtisodiy tizim emas, balki sivilizatsiyalarni bog‘lovchi tarixiy hodisa sifatida ham muhimdir. Xiva esa ushbu tizimda madaniyatlar chorrahasi vazifasini bajargan. Shaharda turli xalqlar vakillari yashab, o‘zaro iqtisodiy va madaniy aloqalarni rivojlantirganlar [6]. Natijada Xivada bag‘rikenglik va madaniy xilma-xillik muhitining shakllanganini kuzatish mumkin.

Arxeologik tadqiqotlar ham Xivaning qadimiy savdo markazi bo‘lganini tasdiqlaydi. Xorazm hududida olib borilgan qazish ishlari natijasida qadimgi tangalar, sopol buyumlar va savdo aloqalariga oid topilmalar aniqlangan [9]. Ushbu topilmalar Xivaning xalqaro savdo tizimidagi faol ishtirokini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Xitoy va Eron bilan olib borilgan savdo aloqalariga oid topilmalar Buyuk Ipak yo‘lining ushbu hudud orqali o‘tganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Xiva shahrining Buyuk Ipak yo‘lidagi o‘rnini o‘rganishda UNESCO materiallari ham muhim ahamiyatga ega. 1990-yilda Ichan-qal’aning Butunjahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilishi Xivaning jahon sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rnini xalqaro darajada e’tirof etilishiga sabab bo‘ldi [12]. UNESCO ekspertlari Xivaning me’moriy yodgorliklari va tarixiy muhitini noyob madaniy meros sifatida baholaganlar.

Bugungi kunda Xiva O‘zbekistonning eng yirik turistik markazlaridan biri hisoblanadi. Buyuk Ipak yo‘li merosiga bo‘lgan qiziqishning ortishi shaharga tashrif buyuruvchi sayyohlar sonining ko‘payishiga olib kelmoqda. Xivaning tarixiy obidalari va qadimiy ko‘chalari sayyohlarga o‘rta asr sharq shaharlari muhitini his qilish imkonini beradi [11]. Bu esa turizm sohasining rivojlanishi orqali mamlakat iqtisodiyotiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, zamonaviy xalqaro loyihalarda ham Buyuk Ipak yo‘li merosini tiklash va rivojlantirish masalasiga katta e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston hukumati tomonidan Xiva shahrining tarixiy obidalarini restavratsiya qilish va turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda [2]. Bu esa Xivaning tarixiy merosini saqlash bilan birga, uni xalqaro turizm markaziga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, Xiva shahri Buyuk Ipak yo‘lining iqtisodiy, siyosiy va madaniy tizimida muhim o‘rin egallagan tarixiy markaz hisoblanadi. Shahar savdo aloqalari, hunarmandchiligi, me’morchiligi va madaniy merosi orqali Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Bugungi kunda ham Xiva Buyuk Ipak yo‘li tarixining yorqin timsoli sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xiva shahri Buyuk Ipak yo‘lining Markaziy Osiyodagi muhim savdo, madaniy va siyosiy markazlaridan biri bo‘lgan. Shaharning qulay geografik joylashuvi, rivojlangan hunarmandchiligi va savdo aloqalari uning tarixiy taraqqiyotida muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

Xiva orqali Sharq va G‘arb mamlakatlari o‘rtasida nafaqat savdo, balki madaniy va ilmiy almashinuv ham amalga oshirilgan. Shahar hududidagi tarixiy obidalar Buyuk Ipak yo‘li davri sivilizatsiyasining yorqin namunasi sifatida bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xivaning UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilishi uning jahon tarixidagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu bois, Xiva shahrining Buyuk Ipak yo‘lidagi o‘rnini o‘rganish nafaqat tarixiy, balki madaniy va turistik jihatdan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 112–118-betlar.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 214–219-betlar.
3. Ahmedov B. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – 145–152-betlar.

4. Asqarov A. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Universitet, 1997. – 203–210-betlar.
5. Mankovskaya L.Yu. Ichan-Qala. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1982. – 55–73-betlar.
6. Rtveladze E.V. Velikiy shelkoviy put. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 1999. – 88–101-betlar.
7. Xasanov X. Xorazm tarixi. – Urganch: Xorazm nashriyoti, 2005. – 134–147-betlar.
8. Jabborov I. O‘zbek xalq etnografiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994. – 167–174-betlar.
9. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. – Moskva: Nauka, 1948. – 221–236-betlar.
10. Bobojonov M. Xiva xonligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2006. – 91–105-betlar.
11. Pugachenkova G.A. Arxitektura Sredney Azii. – Toshkent: San’at, 2003. – 310–322-betlar.
12. UNESCO. Itchan Kala – World Heritage List. – Paris, 1990. – 1–8-betlar.